

Н. В. Науменко, д-р філол. наук, проф.,
Національний університет харчових технологій, Київ

"УРИВКИ З ЛИСТА" ЛЕСІ УКРАЇНКИ: ВІРШОЗНАВЧІ ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ АСПЕКТИ

Розглянуто фоніку, семантику, образність, віршовий лад верлібрового архітвору Лесі Українки "Уривки з листа" в контексті можливості його перекладу англійською мовою. Визначено, що гексаметричний принцип Лесиного верлібру спонукає перекладача звертатися як до спільних для обох мов (інверсія, внутрішня рима, алітерація, асонанс), так і до характерних для англійського поетичного мовлення чинників (специфічний синтаксис, лексика, фразові дієслова як синоніми українських однокомпонентних дієслів різного стилю).

Ключові слова: поезія Лесі Українки, верлібр, переклад, фоніка, метр, образ, мова.

У роботі над перекладами давньоєгипетських поезій та ведичних гімнів Леся Українка зробила концептуальний крок до створення власного стилю вільновіршування, атрибутивними рисами якого стали вживання різностопних трискладових розмірів, мистецька синестезія, інтертекстуальність. Лесині верліброві твори як із конкретними жанровими визначниками ("Уривки з листа", "Мелодії, ч. 12", "Зоря поезії. Імпровізація"), так і без них ("Весна зимова", "Ave Regina!", "Завжди терновий вінець...") характеризуються взаємопроникненням ліричних, епічних і драматичних елементів на ґрунті музичного принципу, що відбивало загальну тенденцію тогочасного письменства – тяжіння до синтезу мистецтв.

Поезія Лесі Українки становить неабиякий інтерес для західних філологів, зокрема й перекладачів. Знаменита майстриня своєї справи – англійка Гледіс Еванс зробила чималий внесок у світову культуру, ознайомивши іноземних читачів із творами Івана Франка, Павла Тичини, Максима Рильського та інших класиків української поезії. Лірику Лесі Українки в доробку місіс Еванс представлено хрестоматійними перлинами

"Contra spem spero!" та "Слово, чому ти не твердая криця...". Водночас англломовної інтерпретації потребують Лесині вільновірші з огляду на актуальність цієї віршової форми в сучасному письменстві.

Головна проблема дослідження семантики вільного вірша та його перекладів полягає в тому, що кожен літературознавець по-своєму бачить особливості цієї системи віршування, визначаючи згідно із цим арсенал зображально-виражальних засобів вільного вірша в будь-якому жанровому різновиді.

Один з найвидатніших дослідників верлібру – О. Жовтіс пояснює будову такого вірша "повторюваністю фонетичних сутностей різних рівнів, що змінюють одна одну, причому компонентами повтору... можуть бути фонема, склад, стопа, наголос, клаузула, слово, група слів і фраза" [3, с. 14]. Звідси вчений робить важливий висновок про те, що верлібр природно реалізується в будь-якій мові завдяки "змінюваності одиниць повтору" [3, с. 15]. Це стає теоретичним засновком до дослідження проблеми перекладу вільного вірша.

"Для дисциплінованих німців будь-який відхід від силабо-тоніки – це вже свобода" (А. Ткаченко). Так, багато розмов велося про вплив перекладів лірики Генріха Гайне (цикл "Nordsee") на становлення Лесиного індивідуального стилю вільного віршування, що дістало вияв у поезиці неоромантичних "Уривків з листа" – твору, який одні науковці вважають першим верлібром Лесі Українки [4, с. 74; 6, с. 68], а інші – лише протOVERлібром, який іще не звільнився від силабо-тонічної, у цьому разі гекзаметричної, форми (див., напр., [8, с. 278–279; 9, с. 36; 10, с. 371]).

Поезія, за свідченням текстологів, отримала свою назву внаслідок ґрунтовних вилучень із тексту вірша [1, с. 137; 5, с. 91]; (див. також [11, с. 408]). Водночас такий прийом сприяв утвердженню жанру *фрагмента* як різновиду оновленого верлібру. Твір можливо розглядати і як варіацію на тему "Поетичне мистецтво", що відсилає й до вірців барокового вірша. Відповідно, й образ ліричного оповідача тут – не лише alter ego авторки, а й виразник ідеї свободи творчості.

Даних про англомовні переклади "Уривків з листа" наразі немає: авторка цієї статті бере на себе зобов'язання у власному інтерпретуванні дотримуватися духу та букви оригіналу, надалі плануючи повний переклад аналізованого вірша. Отож мета роботи – висвітлити особливості синтезу елементів української та англійської поетичної мови в перекладі верлібру Лесі Українки з огляду на риси вільновірша, характерні саме для цієї письменниці.

Безпосередньо до питання перекладу верлібру звернувся український літературознавець О. Гайнічеру, який, зокрема, дослідив систему тропів і фігур у вільному вірші та його перекладах. Беручи за основу тезу В. Россельса: "Вільному віршеві чужі деякі звичні засоби класичної поезики – піднесений словник, інверсія, умовність метафор і порівнянь, опертя на який би то не було віршовий розмір" [7, с. 28], О. Гайнічеру зазначає, що верлібр не відкидає інверсію та інші засоби класичної поезики, а "ретельно обмежує їх використання згідно із законами естетичної мотивованості в рамках нової для них поетичної системи" [2, с. 112].

Ці риси і враховані нами під час дослідження оригінального тексту "Уривків з листа" та планування його англомовної інтерпретації з огляду на специфіку мови першотвору та майбутнього перекладу.

Уже в перших рядках викладені засади Лесиноного розуміння сутності вільного віршування:

Товаришу мій! Не здивуйте з лінивого вірша:
Рифми, дочки безсонних ночей, покидають мене,
Розмір, наче химерная хвиля,
Розбивається раптом об кожную малу перешкоду... [11, с. 157].

Перші рядки дають підстави обговорювати не лише метафоричність мови вільного вірша, а й літературознавчі терміни як складники метафоричного комплексу: верлібр Леся Українка називає "лінивим" віршем; рими – "дочками безсонним ночей", адже іноді потрібна тривала розумова робота, щоб віднайти нетривіальне сполучення співзвучних слів; розмір – "химерною хвилею", адже й ненаголошені та наголошені склади, й графічне оформлення рядків поезії позначено хвильовим

рухом; "мала перешкода" – потреба вилучити або додати склади для дотримання чіткого метру.

Відповідно до цього доцільно для перекладу обирати саме короткі, співзвучні між собою лексеми, поєднуючи їх у гекзаметричні рядки, а подекуди вдаватися до інверсії, також дуже поширеної в англійській поезії. З огляду на це варіант зачину вірша має такий вигляд:

My friend! Be not taken aback by the verses so lazy:
Rhymes, the daughters of sleepless nights, are leaving me now,
And meters, like billows so fanciful,
Go break over the every wee stone...(цит. за [14, р. 42]).

Синтаксичну конструкцію на основі англійського фразового дієслова "be not taken aback" ужито як аналог українського "не здивуйте", зважаючи на її семантику: дослівно цей вираз означає "не відсахніться" як психосоматичний вияв страху, неприязні або того-таки подиву. До уваги взято і співзвучність чотирьох компонент між собою, передусім алітерацію: "**be not taken aback**".

В історії української новочасної літератури відкриття та перевідкриття хронотопічного образу **моря** як символу нескінченності, свободи й дива, а морського узбережжя – як місця просвітлення й філософських роздумів, виразно збігається з підвищенням популярності вільного вірша. Чергування рядків у першій частині оригіналу "Уривків..." символізує мінливість моря:

Дике, химерне воно, ні ладу, ні закону не знає:
Вчора грало-шуміло воно
При ясній, спокійній годині,
Сьогодні вже тихо й лагідно до берега шле свої хвилі,
Хоч вітер по горах шалено жене сиві хмари... [11, с. 157].

Як образно висловився Р. Асселіно про "морську" поетику В. Вітмена, "морські хвилі не накочуються на берег щохвилино, і вітер не розгойдує верховіття сосон із напруженою регулярністю, проте й у шумі хвиль, і в подиху вітру є свій прекрасний ритм" [12, р. 254]. Море стало метафорою вільного віршування у культурах багатьох країн саме завдяки своєму нерівномірному рухові хвиль, який зумовив "неспокійні" ритми

верлібрової думки, та колористиці, яка знаходить щоразу новий вияв залежно від індивідуального стилю поета. Отже, на "вітменівську" мариністику варто взоруватися, добираючи засоби для komponування Лесиного образу моря в "Уривках...", що й робить авторка цієї статті:

It's wild, and it's weird, no rhyme and no reason it knows,
'Twas yesterday when it so playfully splashed
In spite of the weather so calm;
Now it is rolling the waves to the shores so gently,
Though the wind very fiercely is driving the clouds through
mountains... [14, p. 42].

Фразеологічний зворот "rhyme and reason", дослівно – "рима та причина", в англійській мові має за одне зі значень "концепт", "порядок", а отже, в перекладі можливо надати додаткової конотації слову "рима" (rhyme) як символу впорядкованості, якому в Лесиному вірші суперечить рух морських хвиль.

Після ліричного заспіву героїня звертається до свого адресата – поета. На його "дужий, наче у крицю закований" (для перекладу вжито вислів "as powerful just as if armored in steel") вірш вона відповідає "байкою". Отже, жанрова семантика "Уривків..." включає елементи наукової поезії – підручника з поезики, ліричних жанрів – фрагмента та листа, а також ліро-епічних творів – байки та філософсько-поетичної притчі про квітку, яка зросла на камені. Застосовуючи прийом градації, Леся Українка подає алегоричне втілення дороги:

Ось уже й лаврів, поетами люблених,
Пишних магнолій не видко,
Ані струнких кипарисів, густо повитих плющем,
Ані платанів розкішних наметів... [11, с. 157–158].

Для посилення ефекту градації в перекладі довелося застосувати наскрізну анафору на основі сталого виразу "neither... nor" не лише для двох, а й для всіх чотирьох рядків цієї цитати:

Neither the laurels delighting the poets,
Nor even the splendid magnolias are seen,
Nor cypresses slender, all covered with ivy,
Nor canopies raised by the sycamore trees... [14, p. 42].

У Лесиних словах помітне приховане романтико-іронічне ставлення до типових образів південного краєвиду ("люблені поетами" лаври) та пов'язаних із ними епітетів і порівнянь (пишні магнолії, стрункі кипариси, намети платанів). Натомість дедалі сильнішого емоційного забарвлення набувають образи українських народних пісень, притаманні й англійському фольклорові: "битий... крутий шлях" (trodden path, beaten track), "сади-виногради" (vineyards so lush), "покривають землю, наче килим розкішний" (cover the ground like a carpet) [13]. Довгі рядки, подібні до гекзаметрів, надають творів епічного звучання:

Ось уже й лаврів... пишних магнолій не видно...
Але й вони [берези] вже zostались далеко за нами...
Тільки терни, будяки та полин товаришили нам у дорозі,
Потім не стало і їх [11, с. 158].

Як видно, в українській та англійській мовах ключові слова-символи на позначення рослин є співзвучними, оскільки деякі з них – запозичені: "лавр / laurel", "магнолія / magnolia", "берези / birches", "терни / thorns". Тим самим забезпечується особливий фонетичний візерунок вірша в оригіналі та його майбутньому перекладі:

Neither the laurels [...] nor even the splendid magnolias are seen [...]

But the birches as well [...] have been left so far behind us [...]

Only the thorns and the thistles and wormwood were our fellow travelers,

But soon they have, too, disappeared [14, p. 43].

Щоб продемонструвати контраст між пейзажами морських берегів і кам'яною пустелею, Леся Українка вжила незвичайний образ: "дорога в Нірвану, країну всесильної смерті". Адепти буддизму вважають, що Нірвани можна досягти, пройшовши крізь страждання та перевтілення [8, с. 86]. У творі Лесі Українки символічний синонім страждання – дорога в горах, а перевтілення –

...квітка велика, хороша, [що] свіжі пелюстки розкрила,
І краплі роси самоцвітом блищали на дні [11, с. 158];

a flower, so big and benign, that's opened its petals to heaven,
and dewdrops were diamonds gleaming on the bottom of it
[14, p. 43].

Образ самоцвіту, який з'явився на початку – в описі морської хвилі, означає втілення радості:

Камінь пробила вона [квітка], той камінь, що все переміг,
Що задавив і могутні дуби,
І терни непокірні... [11, с. 158].

Зважаючи на актуальне й до сьогодні правило еквіметрії в перекладі, довелося вилучити повтор "камінь... той камінь", аби забезпечити місце для перфектної конструкції "hath broken", проте компенсувати його відсутність звукописом:

The flower hath broken through stones which were so victorious
To greatly oppress all the powerful oaks
And the obstinate thorns [14, p. 43].

У заключних рядках знаменним є паралельне вживання латинської назви квітки *Saxifraga* та словесного символу "Ломикамінь". Первісне закінчення "*Чи не зросла, побратиме, та квітка у вас на стіні?*" за змістом було побажанням мужності ув'язненому товаришеві.

Згодом Леся змінила в ньому одне слово: "*Чи не зросте, побратиме, та квітка у вас на стіні?*", цією зміною засвідчивши віру в те, що дух адресата є так сам всесильним, як і дивовижна квітка [5, с. 91].

Остаточні заключні рядки "Уривків..." завдяки очевидній фігурі недовомовленості через флористичний образ підносять постать адресата до рівня символу незламності:

Квітку ту вченії люди зовуть *Saxifraga*,
Нам, поетам, годиться назвати її Ломикамінь
І шанувать її більше від пишного лавра [11, с. 158].

Оскільки лірична оповідачка посилається на традиційну ботанічну назву квітки, остільки й у перекладі доцільно вдатися до лексики наукового стилю – "academicians" (вчені люди), "bestow" (обдарувати), "luxuriant" (пишний):

Academicians bestowed it a name Saxifraga,
We the poets have better to call it a 'Stone-Break'
And worship it higher than luxuriant laurels [14, p. 43].

Знаменним є паралельне вживання латинської назви квітки Saxifraga та словесного символу "Ломикамінь". У наведених рядках Леся утверджує не лише велич квітки, яка зросла на камені, а й невичерпний потенціал українського словотворення: нині лексема "ломикамінь" усталилася як наукове найменування опоетизованої рослини. Водночас англіїці послуговуються оригінальною назвою рослини, тільки дещо видозміненою – "Saxifrage".

Цвіт у Лєсиному вірші виступає багатозначним неоромантичним символом: почуттів, примхливого життєвого шляху, поетичної творчості. Неоромантичному символі притаманний колорит таїни, однак він не співвідноситься з непізнаваним, а навпаки, для розкодування вимагає роботи свідомості. Багатограним символом сподіваного віднайдення "небаченого й нечуваного" і стала квітка-ломикамінь, що під пером Лєсі Українки з екзотизму перетворюється на питомо український поетичний образ. Вільний вірш, яким написано твір, можна розглядати з двох точок зору: як власне вільний (верлібр) та як "довільний" гекзаметр, який складається з рядків різної довжини, побудованих на трискладових розмірах:

**Квітку ту вчені люди зовуть Saxifraga,
Нам, поетам, годиться назвати її Ломикамінь
І шанувать її більше од пишого лавра [11, с. 158].**

Творчістю Лєсі Українки окреслюється неоромантична стильова домінанта верлібристики, для якої характерними є нерівновеликі гекзаметричні віршові ряди як символічна сув'язь слова мовленого та співаного; потужна культурологічна компонента; екзотизм орієнтального взірця; іронічність; натурфілософська символіка, яка вимагає розкодування.

Неоромантична тенденція "упізнання" сучасним реципієнтом символів під час читання, а потому – й перекладу верлібрів Лесі Українки зумовлює становлення індивідуальної культури розуміння світу, що дістала вияв в естетичному досвіді читача.

Подальші дослідження в галузі вільного віршування передбачають детальніше студювання змістових і формальних виявів "верлібру Лесі Українки" в поезії доби модернізму, аж до новітніх етапів розвитку української літератури – з урахуванням різноманітності верлібрового формозмісту в наші дні, настільки важливого для перекладацької діяльності у царині не лише англійської, а й інших мов світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вишнеvsька Н. О. Лірика Лесі Українки. Текстологічне дослідження. / Н. О. Вишнеvsька. – К. : Наук. думка, 1976. – 295 с.
2. Гайнічеру О. І. Поезія і мистецтво перекладу / О. І. Гайнічеру. – К. : Дніпро, 1990. – 144 с.
3. Жовтис А. Л. Проблема вільного стиха і еволюція стихотворних форм: автореф. дис. ... д-ра філол. наук (10.01.08 – теорія літератури) / А. Л. Жовтис. – К., 1975. – 45 с.
4. Кормилов С. Вільний вірш у Лесі Українки / С. Кормилов // Радян. літературознавство. – 1979. – № 9. – С. 73–75.
5. Мірошніченко Л. П. Над рукописами Лесі Українки: нариси з психології творчості та текстології / Л. П. Мірошніченко. – К. : Вид-во Ін-ту л-ри ім. Т. Шевченка, 2001. – 263 с.
6. Науменко Н. В. Вільновіршова практика Лесі Українки в художній системі неоромантизму / Н. В. Науменко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. – 2019. – № 40. – Т. 1. – С. 67–71.
7. Россельс В. Естафета слова / В. Россельс. – М. : Искусство, 1982. – 128 с.
8. Семенюк Г. Ф. Версифікація: Теорія і практика віршування : навч. посіб / Г. Ф. Семенюк, А. Б. Гуляк, О. Є. Бондарева. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2008. – 303 с.
9. Сидоренко Г. К. Від класичних нормативів до верлібру / Г. К. Сидоренко. – К. : Вища шк., 1980. – 184 с.
10. Ткаченко А. О. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства: підруч. для студентів гуманітар. спец. вищих закл. / А. О. Ткаченко. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2003. – 448 с.
11. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. / Леся Українка. Т. 1: Поезії / упоряд. та примітки Н. Вишнеvsької. – К. : Наук. думка, 1975. – 448 с.
12. Asselineau, R. L'Evolution de Walt Whitman / R. Asselineau // Après la premiere édition des Feuilles d'Herbe. – Paris : Presses Universitaires de Paris, 1954. – 567 p.

13. Knappert J. *Indian Mythology: An Encyclopedia of Myth and Legend* / J. Knappert – London : Diamond Books, 1995. – 288 p.

14. Naumenko N. Specifications of Free Verse Writing in Lesja Ukrajinka's Heritage / N. Naumenko // *Global Journal of Human Science: G.* – 2021. – Volume 2. – Issue 5. – P. 40–45.

REFERENCES

1. Vyshnevska N. O. *Liryka Lesi Ukrajinky: tekstolohichne doslidzhennja.* / N. O. Vyshnevska. – K. : Nauk. dumka, 1976. – 295 s.

2. Hainicheru O. I. *Poeziya i mustetstvo perekladu* / O. I. Hainicheru. – K. : Dnipro, 1990. – 144 s.

3. Zhovtis A. L. *Problema svobodnogo stikha i evolutsiya stikhotvorhykh form: avtoref. dis. ... d-ra filol. nauk (10.01.08 – teoriya literatury)* / A. L. Zhovtis. – K., 1975. – 45 s.

4. Kormylov S. *Vilnyi virsh u Lesi Ukrayinky* / S. Kormylov // *Radyan. literaturoznavstvo.* – 1979. – № 9. – S. 73–75.

5. Miroshnychenko L. P. *Nad rukopysamy Lesi Ukrajinky: narysy z psycholohiji tvorchosti ta tekstolohiji* / L. P. Miroshnychenko. – K. : Vyd-vo In-tu l-ry im. T. Shevchenka, 2001. – 263 s.

6. Naumenko N. V. *Vilnovirshova praktyka Lesi Ukrayinky d khudozhnii systemi neoromantyzmu* / N. V. Naumenko // *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Filologiya.* – 2019. – № 40. – T. 1. – S. 67–71.

7. Rossels V. *Estafeta slova* / V Rossels. – M. : Iskusstvo, 1982. – 128 s.

8. Semenyuk H. F. *Versyfikatsiya: teoriya i praktyka virshuvannya: navch. Posibnyk* / H. F. Semenyuk, A. B. Hulyak, O. Y. Bondareva. – K. : VPC "Kyivskiy universytet", 2008. – 303 s.

9. Sydorenko H. K. *Vid klasychnykh normatyviv do verlibru* / H. K. Sydorenko. – K. : Vyscha shk., 1980. – 184 s.

10. Tkachenko A. O. *Mystetstvo slova: Vstup do literaturoznavstva: pdiruchnyk dlya studentiv humanitarnykh spetsialnykh vyschykh zakladiv* / A. O. Tkachenko. – K. : VPC "Kyivskiy universytet", 2003. – 448 s.

11. *Ukrayinka Lesya. Zibrannya tvoriv : u 12 t.* / Lesya Ukrayinka. T. 1: *Poeziyi / uporyad. ta prymitky N. Vyshnevskoyi.* – K. : Naukova dumka, 1975. – 448 s.

12. Asselineau, R. *L'Evolution de Walt Whitman. Après la premiere édition des Feuilles d'Herbe* / R. Asselineau., – Paris : Presses Universitaires de Paris, 1954. – 567 p.

13. Knappert J. *Indian Mythology: An Encyclopedia of Myth and Legend* / J. Knappert. – London : Diamond Books, 1995. – 288 p.

14. Naumenko N. Specifications of Free Verse Writing in the of Lesja Ukrajinka's Heritage / N. Naumenko // *Global Journal of Human Science: G.* – Volume 21. – Issue 5. – 2021. – P.40–45.

Стаття надійшла до редакції 18.05.21

**"FRAGMENTS OF A LETTER" BY LESYA UKRAYINKA:
VERSIFICATION AND TRANSLATION ASPECTS**

The article shows the possible ways to interpret Lesya Ukrayinka's vers libre "Fragments of a Letter," regarding the relevance of free forms in contemporary poetry. There was shown that, having worked over the translations of ancient Egyptian poems and Vedic hymns, Lesya Ukrayinka definitely elaborated her own style of free versification identified by the following features: using the various three-syllable feet, first of all dactyl and anapest, artistic synthesis and intertextuality. Lesya's free verse works – either with the certain genre markers, like "Uryvky z lysta" (Fragments of a Letter), "Melodiyi, č. 12" (Melodies, Part 12), "Zorya poeziyi: Improvizaciya" (The Star of the Poetry: Improvisation), or without them, like "Vesna zymova" (Spring in Winter), "Ave Regina!", "Zavždy ternovyj vinec'..." (The Crown of Thorns Will Always Be...) – are characterized by the interactions of lyric, epic, and dramatic initials on the ground of philosophical outlook, mostly the binary opposition 'freedom / slavery'.

Upon observing Lesya Ukrayinka's mature lyrics, it can be evident that all aforementioned elements are present in probably the most famous of her free verses, "Uryvky z lysta" (Fragments of a Letter, 1897), included into the cycle "Kryms'ki vidhuky" (Crimean Echoes). As the textologists evidenced, this poem had got its title because of the significant eliminations from the initial text. On the other hand, this means should be classified as 'non-finito' figure, which would furthermore permit us to claim the genre of a fragment as a typical form of contemporary free verse. Consequently, the image of a speaker in "Fragments..." appears to be not only the author's alter ego, but also an expresser of an idea of liberated creation. That is why "Fragments..." should be translated, considering the means of both Ukrainian and English poetic speech together with the specifications of Lesya's free-verse style.

Keywords: poetry of Lesya Ukrainka, verlibr, translation, phonics, meter, image, language.